

ІСТОРИК І ВІЙНА

23 березня 2022 р.

Валерій СМОЛІЙ

академік НАН України, директор Інституту історії України НАН України

24 лютого 2022 року світ перекинувся для кожного українця. Ми, наші діти й онуки будемо згадувати цей день як вікопомну і страшну межу, котра назавжди розділила наше життя на довоєнну та воєнну добу.

Вісім років гібридної війни з путінською Росією передусім до краю загострили нашу боротьбу за Незалежність, остаточно поховавши пострадянські часи. 24 лютого Україна і світ увійшли у новітню історичну добу – епоху війни за тотальний перегляд нинішнього світоустрою.

Зрозуміло, час для українських рефлексій цього темпорального зламу ще не настав. Як історики ми колись будемо пригадувати й аналізувати десятки передумов і чинників, сотні контекстів, обставин і сигналів, які провіщали нам грізний і невідворотний поворот подій 24 лютого... Реалії та передумови нинішнього світоустрою виявилися надзвичайно нещадними і важкими, а в чомусь навіть фатальними для України й українців, які намагалися знайти у ньому своє місце. Наш історичний досвід і фахова уява підказуватимуть нам численні аналогії та приклади з ХХ ст. Однак щонайменше кілька спостережень є очевидними вже сьогодні, коли повертає на п'ятий тиждень повномасштабної війни України з путінською Росією за нашу Незалежність.

Україна опинилася в епіцентрі одного, а можливого найбільшого й екстремального соціокультурного розлому сучасного глобального світу. Більшість точок неповернення чи червоних ліній уже перейдено, хоч і досі циркулюють наївні ілюзії й устремління низки європейських політиків, недавніх прибічників т.зв. Realpolitik втримати війну в українських межах, аби вона не стала європейською чи світовою катастрофою. Вони немовби наочно ілюструють парадоксальну гегелівську тезу про історію, котра вчить, що нічого не вчить...

Кожен день Російсько-української війни невпинно наближає присмерк планетарного Армагеддону, оскільки путінська Росія продемонструвала, що опирається майже виключно на свою ядерну потугу та не гребує будь-якими засобами задля досягнення неоімперських цілей. Захоплення Чорнобильської АЕС, російський обстріл і пожежа на Запорізькій АЕС незаперечно свідчать, що для путінського режиму практично не існує червоних ліній. Навіть більше,

балансування РФ на межі ядерного фолу на сцені міжнародної політики впритул наближає світ до чергової точки неповернення...

Як історик не люблю надто очевидних аналогій і яскравих порівнянь. Але путінська «спецоперація», метафорична названа війною «за майбутнє Росії», все ж дає повне право урівняти її з війною нацистської Німеччини за т.зв. «життєвий простір». **Адже сучасна війна спрямована на знищення України й українців задля побудови неоімперської Росії, що де-факто урівнює її з нацистським проєктом Третього Райху.**

Нема жодного сенсу переказувати, а тим паче аналізувати її т.зв. «історичне» підґрунтя, котре є сумішшю старого великодержавного російського шовінізму, химерно сполученого з радянськими ідеологемами й кремлівськими фантазіями. Передусім, ідеться про т.зв. «історичну» тезу про «єдиний народ», котра на сьогодні опинилася не лише поза межами науки, але й звичайного здорового глузду!

Нинішня війна не є виключно війною путінського режиму супроти України. Ця війна на знищення українців є жахливим злочином, за який несуть колективну відповідальність усі громадяни Російської Федерації, котрі не чинять супротив путінській машині смерті та руйнації. Саме свідомий/несвідомий вибір перебувати у зоні примарного комфорту та у полоні нав'язаних ідеологічних уявлень на становищі зомбованих гвинтиків уможливив велику війну супроти України. Не може бути третьої, посередньої, зверхньої чи якоїсь іншої позиції у цій війні. Або – або... Передусім це стосується Росії. Кожен із росіян, хто не опирається путінському режиму, сприяє вбивству українців, руйнації наших міст, стражданню мільйонів біженців, сльозам і горю наших дітей і онуків, себто є незаперечним співучасником колективного злочину.

Дороги колеги, друзі! Останні тижні і дні були найжахливішими та найтрагічнішими у нашому житті. Видається, що минули не тижні й дні, а цілі роки воєнного часу. Добре відомий історикам ефект стиснення чи згортання часу, котрий знаємо зі студій нашої минувшини ми переживаємо сьогодні, тут і зараз...

Проте ці страшні дні та тижні стали й часом нашої великої гордості за Збройні сили України, за частини територіальної оборони, за наших героїв – захисників і захисниць! Адже ЗСУ зробили неможливе – витримали удар однієї з найпотужніших військових армاد у світі, у що не вірила переважна більшість світових лідерів й експертів.

Ці славетні й трагічні сторінки вже ввійшли в аннали історії. Сьогодні саме українські захисники визначають обриси новітньої історії України – героїчного часу боротьби за Незалежність, надихають нас бути сильними і робити свою справу задля Перемоги!

Згадаймо, як 2014 фаховий цех українських істориків оперативно відгукнувся на виклики гібридної війни, кинуті путінською Росією на інформаційному, медійному та культурному просторах. Завдяки спільним із українським громадянством зусиллям вдалося паралізувати сумнозвісний путінський проєкт Новоросії, зорієнтований на поділ і знищення України.

Нині ворог кидає нові виклики в інформаційній, медійній, культурній, освітній та інших сферах. Кожен український історик, незалежно від місця фізичного перебування, має робити свою справу – всіляко підтримувати ЗСУ, проводити фахові дослідження, комунікувати з іноземними колегами, ширити об'єктивну і коректну інформацію про Україну та її минувшину у ЗМІ і всесвітній мережі, змагатися з московськими ідеологемами й фальсифікаціями. Тільки так можна перемогти підступного й безжального ворога!

Але повернімося до конкретних питань, які, гадаю, сьогодні стають принципово важливими для нас. Якими ми бачимо сьогодні можливі нові дослідницькі орієнтири? Саме це хотілося обговорити з вами, дорогі колеги, у фаховому середовищі. Для початку – коротко, лише окресливши пунктирно певні параметри майбутніх студій.

Отже, почнемо, мабуть, з кордонів. Територія завжди викликає суперечки, завжди перевизначається і перевибудовується. Недооцінка усвідомлення даної аксіоми дорого обходиться людству, і ми як історики це добре розуміємо. Тому безсумнівно перспективними видаються дослідження з такими орієнтовними назвами:

- **«Територіальні кордони України: стійкість у протистоянні геополітичним загрозам і викликам часу»;**
- **«Українсько-російське пограниччя у просторі конфлікту ідентичностей в історії та сучасності».**

Власне, воєнну тематику можна розглядати в різних аспектах, це може бути ціла низка студій, локалізованих у відповідному історичному періоді та об'єднаних загальною темою, скажімо:

- **«Військово-політичне протистояння Росії та України в історичній ретроспективі».** Видається, що за такого підходу можна буде скоріше досягти продуктивного результату, відразу запустивши роботу по усім наявним періодам. Скажімо, новітній період у цій серії можна було б представити двома студіями: **«Військово-політичне протистояння Росії та України у 1991–2013 рр.»** та **«Російсько-українська війна 2014–2022 рр.»**. Кінцевим продуктом такої серії могла б стати фундаментальна узагальнююча праця з попередньою назвою **«Військово-політичне протистояння Росії та України в історичній ретроспективі. Досвід. Уроки».**

Значною мірою за межами російсько-українського протистояння можна окреслити такі взаєне мілітарні теми:

- **«Війна в когнітивному просторі: типологізація та систематизація інформаційних та нарративних технологій впливу на соціальну свідомість, ідентичність і ментальність населення України»;**
- **«Воєнні конфлікти та мілітарна культура як цивілізаційне явище: аналіз соціальних та світоглядних трансформацій, демографічних та геополітичних проблем».**

Можливо, варто було б повернутися на дещо ширші обрії і знову зайнятися створенням фундаментального академічного нарративу з історії взаємин України та Росії впродовж XIII–XXI ст. (перша така спроба була успішно реалізована нами у 2004 р. у тритомнику **«Україна і Росія в історичний ретроспективі»**). У новій праці можна було в глибше попрацювати над розкриттям ідейних, ментальних, цивілізаційних основ іманентного російсько-українського конфлікту впродовж віків. Цікаво, що з точки зору глобальної історії – це не унікальне явище. Досить згадати англо-французьке багатовікове протистояння; німецько-французьке: німецько-італійське; франко-іспанське; іспано-англійське, – усі ці протистояння відійшли в історію Європи. Натомість унікальною на сьогодні залишається остання агресивна імперія на євразійському континенті – Росія, що марить радянськими фантомними болями і готова вкинути світ у безодню останньої світової війни.

Міжнародні аспекти можна було б представити в окремій серії досліджень під загальною назвою **«Україна на міжнародній арені в новітньо-історичний період. Безпековий, військовий та військово-політичний аспекти»**. Серія може заповнити лакуну в розумінні того, хто і чому опинився зараз ворогом чи другом України. Конкретну тематику і хронологічні межі можна визначати під окрему країну, а також з врахуванням наявного авторського ресурсу. Цілком очевидно, що в числі перших мали б знайти своїх авторів студії про взаємовідносини України та Польщі, України та США, України та Білорусі у 2014–2022 рр. під кутом зору безпекових, військових та військово-політичних аспектів.

Надзвичайно цікавою і продуктивною може стати серія:

– **«Історик. Війна»**. Думається, що вона має історіографічно-джерельний та соціокультурно-антропологічний характер. Видається логічним виокремлення у ній двох частин. Перша, – скажімо, **«Історик під час війни»** – мала б на меті, власне, зафіксувати, як історична спільнота відреагувала на війну, що і як досліджували колеги, як працював наш Інститут та інші академічні та освітні центри історичного профілю на інформаційному фронті. А друга частина – **«Історик на війні»** – це про тих, хто служив у Збройних силах або в територіальній обороні, про їхній досвід та оцінки того, що відбувалося.

Не забуваймо й про археографічну складову. Відповідаючи на виклики часу, ми з колегами з Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського напевно мали б зосередитися на підготовці тих

документальних видань, що засвідчують функціонування різних державних утворень на теренах України. Попередньо з-поміж таких перспективних проєктів можна було б назвати:

- **«Архів ранньомодерної української держави 17–18 ст.»** (продовження поточного багатотомного проєкту);
- **«Універсали Української гетьманської держави 17–18 ст.»** (йдеться про корпус універсалів державницького, адміністративного, військово-політичного та міжнародного характеру);
- **«Українська складова Великого князівства Литовського та Речі Посполитої»** (назва умовна; йдеться про документальне видання про внесок України у формування потужних центрально-східноєвропейських держав і місце в них України);
- **«Українська суспільно-політична та громадська думка ХІХ – початку ХХ ст. Хрестоматія»;**
- **«Відновлення української державності 1917–1921 років. Хрестоматія».**

Повторюю, це лише попередні думки і міркування довкола перспективної тематики, до якої нас зобов'язує сьогоднішня. Звісно, до цього переліку можна додавати десятки інших важливих проєктів. Впевнений, що колективна думка дозволить нам разом вибудувати певну систему пріоритетів у наших подальших творчих пошуках.

Дорогі друзі, колеги! Знову повертаючись від перспектив до сьогоднішнього, мусимо визнати: так, під гуркіт гармат рубіж минулого мирного життя остаточно пройдений. Цей жахливий факт став нашою буденною реальністю. І кожен намагається сьогодні відшукати як в соціумі, так і в собі ту "стежину надії", що дасть можливість дивитися із оптимізмом у майбутнє. Витоки нашого оптимізму – в успадкованій від минулих поколінь українців незламній волі до свободи, вільного самовизначення, самостійного вирішення своєї долі та у наявності багатолітнього досвіду військової справи на теренах України.

Нині кожен день, кожну годину, кожну хвилину Україна й українці борються за Незалежність! Серце стискається від нестримного болю й муки, коли усвідомлюєш ту неймовірно страшну ціну, котру повсякчасно складаємо за нашу Свободу! Не можна нікому бути осторонь цієї доленосної боротьби!

**З непохитною вірою у Перемогу
академік Валерій Смолій**